

УДК 7.04: 746.3“19”

Наталія ВОЛЯНЮК,*асистент кафедри образотворчого мистецтва та методики його викладання, Кременецький обласний гуманітарно-педагогічний інститут ім. Т. Шевченка, м. Кременець, Україна***ІКОНОГРАФІЯ АБСТРАКТНОЇ ОРНАМЕНТИКИ НАРОДНОЇ ВИШИВКИ ТЕРНОПІЛЬЩИНИ ХХ ст.**

Воляннюк Н. М. Іконографія абстрактної орнаментики народної вишивки Тернопільщини ХХ ст. У статті проаналізовано комплекс абстрактних орнаментальних мотивів народної вишивки, виявлених на виробках одягового та інтер'єрного призначення, що побутували в межах Тернопільщини упродовж ХХ ст. Розглядається вплив світоглядної концепції на утвердження та популярність тих чи інших графем, знаків, символів, окреслюється їх ідейно-змістове навантаження. Здійснено художньо-стилістичний аналіз домінуючих та додаткових мотивів у широкому порівняльному аспекті. Доведено, що багатий пласт геометричної орнаментики народної вишивки Тернопільщини ХХ ст. розвивався в контексті вітчизняного народного мистецтва і генетично тісно пов'язаний із художніми традиціями попередніх історичних періодів.

Ключові слова: народна вишивка, Тернопільщина, ХХ століття, іконографія, орнамент, традиція.

Воляннюк Н. Н. Іконографія абстрактної орнаментики народної вишивки Тернопольщини ХХ в. В статті проаналізовано комплекс абстрактних орнаментальних мотивів народної вишивки. Рассматривается влияние мировоззренческой концепции популярности тех или иных графем, знаков, символов, определяется их идейно-смысловая нагрузка. Осуществлен художественно-стилистический анализ доминирующих и дополнительных мотивов в широком сравнительном аспекте. Доказано, что богатый фонд геометрической орнаментики народной вышивки Тернопольщины ХХ в. развивался в контексте отечественного народного искусства и генетически тесно связан с художественными традициями предыдущих исторических периодов.

Ключевые слова: народная вышивка, Тернопольщина, ХХ век, иконография, орнамент, традиция.

Volianiuk N. M. The iconography of folk embroidery abstract ornaments of Ternopilshchyna in the XX century. The complex of abstract ornamental motifs of folk embroidery discovered on the handicraft of clothes and interior purposes which existed within Ternopilshchyna during the XX century is analysed in the article. Basic attention is concentrated upon common Ukrainian, territorial and local variants. The influence of world outlook conception on establishment and popularity of either graphemes, signs, symbols is examined, their ideological semantic duty is outlined. Artistically stylistic analysis of dominant and complementary motifs is carried out in a wide comparative aspect. It is proved that a rich layer of geometrical ornaments of Ternopilshchyna folk embroidery of the XX century is being developed in the context of domestic folk art and is being genetically closely connected with the artistic traditions of the previous historical periods.

Keywords: folk embroidery, Ternopilshchyna, the XX century, iconography, ornament, tradition.

Постановка проблеми. Народна вишивка Тернопільщини ХХ ст. займає вагоме місце в контексті декоративно-прикладного мистецтва України. Виявлені колекції вишитих виробів періоду з кінця ХІХ ст. до кін. ХХ ст. в регіональних музеях та сільських кімнатах українського побуту засвідчують, що орнаментальний фонд народної вишивки розвивався в контексті художніх традицій таких субрегіонів, як Опілля, Західне Поділля, Придністров'я та Волинь, у межах яких розміщений адміністративний кордон Тернопільської області. Синтез художніх засад окреслених етнографічних територій обумовив наявність загальноукраїнських, територіальних та локальних варіантів народної орнаментики, на стилістику якої впливали історико-побутові умови та тісні художньо-культурні контакти із деякими районами Львівської та Івано-Франківської області. Іконографія народного орнаменту утверджувалася впродовж багатьох поколінь і значною мірою обумовлювалася нашаруванням світоглядних концепцій попередніх періодів. Тому зібраний та систематизований матеріал дає можливість здійснення цілісного аналізу орнаменту народної вишивки окресленого періоду.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Орнамент української народної вишивки з кінця ХІХ і впродовж ХХ ст. неодноразово потрапляв у коло наукових інтересів як вітчизняних, так і зарубіжних вчених. Сьогодні існує значна кількість потужних мистецтвознавчих розвідок, серед яких у контексті окресленої теми найвагоміше значення мають праці Т. В. Кари-Васильєвої [7], Р. В. Захарчук-Чугай [6], Р. М. Селівачова [11], Л. П. Булгакової-Ситник [3], В. Г. Винничука [4], М. І. Чумарної [13] та ін. Втім, зазначені науковці з точки зору як мистецтвознавчої, так і етнографічної науки звертаються до аналізу художньо-стилістичних особливостей народної вишивки здебільшого провідних осередків народного мистецтва або ж значних етнографічних територій. У зв'язку зі складністю поставлених науковцями завдань, значним хронологічним та географічним діапазоном орнамент народної вишивки Тернопільщини вивчався переважно в контексті Волині та Поділля і не виступав предметом окремого наукового осмислення. Тому актуальність статті зумовлена відсутністю цілісного мистецтвознавчого дослідження, присвяченого орнаментальним мотивам народної вишивки Тернопільщини ХХ ст. на виробках одягового та інтер'єрного призначення.

Метою статті є класифікація абстрактних мотивів орнаменту народної вишивки за іконографічними та стилістичними ознаками, з'ясування їх генези і семантики.

Виклад основного матеріалу. Багатство виявленого матеріалу дає змогу стверджувати, що до кінця ХХ ст. в оздобленні виробів у різних етнографічних координатах паралельно побутували абстрактні, фізіоморфні, зооморфні, орнітоморфні, антропоморфні та інші мотиви народної орнаментики. У монографії Лідії Чайковської «Народний одяг волинян другої половини ХІХ – початку ХХ століт-

тя» [12:117] знаходимо відомості, що орнаментальні мотиви на одязі волинян мали певне символічне значення. Основний сюжет вишивки підкреслювали прямою або зигзагоподібною лінією, дрібним ромбічним рядом, вишитим червоними або чорними нитками. Вишивана сорочка відповідала волинському повір'ю про множинність небес, згідно з яким вважалося, що небо складається з трьох склепін: нижнє (служувало помешканням догідників божих); середнє (житло для ангелів) і вище (місце знаходження самого Бога). За дослідженнями етнографа Тамари Ніколаєвої, орнамент вишивок Західного Поділля другої половини XIX – початку XX ст. відображає найдавніші стилізовані мотиви, що символізували землю, родючість, жінку. Тут типовою рисою є орнаментальне оздоблення одягу, яке, порівняно з іншими районами Поділля, значно довше і більшою мірою зберігає архаїчні риси [8:219].

Орнамент народної вишивки під впливом соціалістичного реалізму втратив традиційні народні риси. На початку XXI ст. уже важко встановити цілісну картину початкової семантики сюжетів. Сталі композиції розпалися на частини, з'явилися поєднання компонентів різних сюжетів. Із плином часу функції давніх образів частково утратили первісне значення і набули нового змісту. Крім того, ми вважаємо справедливим зауваження провідного знавця української вишивки Тетяни Кари-Васильєвої, що прочитати і розшифрувати орнаменти сьогодні неможливо, тим більше не можна перенести на них своє бачення і вільне трактування сюжетів [7:268]. Проте існує значна кількість сучасних досліджень, більшою мірою гіпотетичного характеру, у яких автори висвітлюють власне бачення символіки; вони не мають нічого спільного з науковими підходами до розв'язання цієї проблеми. Втім, існують наукові праці як вітчизняних, так і зарубіжних науковців, у яких в широкому порівняльному, етнографічному та мистецтвознавчому аспектах комплексно досліджено символіку мотивів народного орнаменту від найдавніших часів до сучасності.

Виявлені матеріали засвідчують, що деякі мотиви геометричної (абстрактної) орнаментики за обрисами і формою залишились незмінними з XIX ст., інші – під впливом нових художніх віянь зазнали значних змін та переосмислень, а деякі – зникли взагалі. В основу систематизації зібраного матеріалу покладено розроблену класифікацію орнаментальних мотивів за іконографічними ознаками мистецтвознавця Михайла Селівачова. Крім того, в окрему групу виокремлено геральдичні орнаментальні мотиви, які становлять синтез зооморфних, рослинних та абстрактних орнаментальних елементів, що укладені в одну композицію патріотичного змісту.

На основі вивчення ареалу поширення, тривалості побутування та властивостей форми яскраво виокремлюються абстрактні орнаментальні мотиви, що присутні в усіх геометричних орнаментах (ромб, квадрат, трикутник, хрест, коло, крапку, різноманітні ламані та хвилясті лінії), графічні схеми яких відомі народному мистецтву ще з археоло-

гічних культур палеоліту та неоліту і мають прямі аналогії з мистецтвом трипільської кераміки.

Порівняльний аналіз виявлених мотивів дає змогу стверджувати, що мотив ромба займав провідне місце в оздобленні тканин. Науковцями Арієлем Голаном [5:85] та Борисом Рибаківим [10:56] доведено, що орнамент у вигляді тонкої чи широкої стрічки з ромбів виник у добу палеоліту, набув землеробської семантики в неоліті і продовжував побутувати в подальшому, проте на виробках XX ст. його семантика частково втрачається і він фігурує здебільшого в якості декоративного мотиву. При створенні ромбо-крапкових та сітчастих орнаментів на жіночих і чоловічих сорочках 1920-1960 рр. ромби широко використовували як для «розкидки узору», збільшуючи чи зменшуючи їх розміри, так і для її заповнення. Виявлено понад чотирнадцять варіантів графічного вирішення зовнішніх сторін ромба, котрі найчастіше оздоблювались гострими зубцями, прямокутними сходинками та гачкоподібними елементами (кучерями, ріжками). Часто трапляються ромби, заповнені чотирма малими ромбами або одним ромбом та хрестами різного розміру, форми та кольору, рідше – прямокутниками, квітами. Зокрема, крапки в ромбі, як вважає А. К. Амброз [1:11-12], були покликані відображати зерно в полі, де ромб мислився як поле, а крапки – як зерно. Крім того, новими модифікаціями ромбів народні вишивки збагатились у 1970-1980-х рр., що було обумовлено проникненням на територію Тернопільщини «гуцульської орнаментики» [11:245].

В оздобленні сорочок ромбо-крапковими орнаментами мотив ромба тісно взаємопов'язаний із мотивом хреста, який в орнаментах кінця XIX – кінця XX ст. виконував обрядово-оберегову функцію і служив символом християнського віросповідання. Витоки символіки хреста сягають кам'яного віку, у різні періоди розвитку людства вона змінювалась відповідно до світоглядних уявлень тієї чи іншої епохи. До нашого часу дійшла значна кількість гіпотез про використання мотиву хреста в народному мистецтві (символ чотирьох сторін світу, сонця, варіант світового дерева, стилізована графема птаха) [5:99]. Втім, сьогодні важко з'ясувати первинну семантику мотиву хреста в народній вишивці. Ми можемо говорити лише про те, що він майже в первісному варіанті, тобто розміщений у ромбі, колі, квадраті зустрічається в оздобленні святкових сорочок та фартухів 1910-1940-х рр. здебільшого в центральних районах Опілля та Західного Поділля. На чоловічих сорочках мотив хреста за формою тотожний із «Андріївським хрестом», «Грецьким хрестом», «Тевтонським хрестом» – їх вишивали всередині ромба та квадрата, – натомисть, в оздобленні жіночих сорочок та фартухів зустрічається хрест у колі (подібний за формою до «Кельтського хреста», «Сонячного хреста»). В геометричних орнаментах жіночих сорочок виявлено хрести, утворені накладеними один на одного прямокутниками, які, разом із прямим та косим хрестом, мають прямі аналогії з такими ж мотивами в килимарстві Західного Поділля [2:477]. В оздоб-

ленні рушників упродовж ХХ ст. геометричні орнаменти демонструють значно меншу, у порівнянні із сорочками та фартухами, насиченість мотивом «хреста». Тут він на тлі домінування ромбів у першій третині ХХ ст. і цілком творчо розроблених композицій у другій половині ХХ ст. відіграє додаткову функцію.

Геометрична форма квадрата зустрічається в оздобленні чоловічих і жіночих сорочок, фартухів. Означений мотив можна зустріти на виробах, оздоблених до 1940 р., найчастіше трапляється квадрат із хрестом, який ділив його на чотири малі квадратики-«віконця», проте не мав самостійного значення і, разом із ромбом та хрестом, слугував ідеограмою чотирьох сторін світу або землі [5:101]. Багато варіантів мотиву квадрата використовували для укладання геометричних орнаментів на рушниках у 1920-1930-х рр.

Ще рідше, ніж квадрат, в оздобленні одягу трапляється мотив кола. В орнаментах форма кола не мала самостійного значення і традиційно поєднувалась із хрестом («хрест у колі») та інколи – з квадратом. Коло як порівняно самостійний мотив із крапкою або меншим колом по центру можна зустріти в оздобленні жіночих сорочок Борщівського, Заліщицького, Монастириського, Бучацького р-нів та фартухів с. Вербів Бережанського р-ну 1920-1930-х рр. Графема кола з епохи бронзи є солярним знаком [5:108].

Поряд із зазначеними, значну групу абстрактних орнаментальних мотивів складають мотиви «восьмипроменевих зірок», які в епоху бронзи мислились як сонячний символ [5:148], а восьмипроменевою зірку, за свідченнями інформатора Світлани Новосад із м. Ланівці Лановецького р-ну, вишивали в орнаментах на одязі ХХ століття як символ Хреста, християнської віри [9:1]. Означений мотив був поширений в оздобленні сорочок, значною мірою у північних районах Тернопільщини, що пов'язано із приналежністю цієї території до Волині і впливом художніх традицій Полісся, де розетка – восьмипроменева зірка червоного кольору – була найпоширенішим мотивом вишивок [7:190]. Крім того, означений мотив був відомий у східних, центральних та західних районах Тернопільщини, він тотожний із орнаментальними мотивами писанок [1:475]. Про міграцію орнаментальних мотивів свідчить те, що один і той же мотив восьмипроменевої зірки можна зустріти в оздобленні манишки чоловічої сорочки з с. Кунинець Збарзького р-ну і жіночої лемківської запаски з Монастириського р-ну. У Кременецькому, Борщівському та інших районах області «восьмипроменеві зірки» комбінували з ізоморфними та фігоморфними орнаментальними мотивами, де вони часто мислились як квіти.

З огляду на усе вищезазначене, варто згадати і про те, що, окрім наведених загальнопоширених в оздобленні виробів мотивів, упродовж 1910-1950-х рр. побутували й мотиви, які представлені поодинокими варіантами. Вони не отримали широкого розповсюдження і зустрічаються в окремих селах. Сюди відносимо «безконечники» («вужі»), «вісімки», котрі в 1910-1950-х рр. використовувалися в оздобленні

жіночих сорочок м. Заліщики (Заліщицького р-ну), с. Базар (Чортківського р-ну), жіночих фартухів Бережанського р-ну, чоловічих сорочок с. Дубівці (Тернопільського р-ну) та с. Золота Слобода (Козівського р-ну). Такі мотиви вишивали на сторонах ромбів, окреслюючи таким чином їх форму, або на «хрестах розкидки узору». Їх графічно виразну форму найчастіше поєднували з ромбами, хрестами, восьмипроменевими зірками.

Крім того, у Шумському та полярно протилежному Монастириському р-ні зустрічаються мотиви орнаменту, що за формою та обрисами нагадують три- та п'ятикупольний храм. У с. Залісся Борщівського р-ну побутували мотиви «сердечка», які на одному виробі укладали в ромб, а на іншому – вишивали опущеними до долу на гілках дерева життя, яке тягнеться по усьому полю рукава від манжету до «морщинки». Подібні «сердечка» використовували і в стрічкових орнаментах на рушниках с. Борщівка (Лановецький р-н) та м. Бережани (Бережанський р-н).

Самобутній характер у вишивці рушників, скалтертин, інколи фартухів Тербовлянського, Підволочиського, Козівського, Зборівського, Чортківського районів першої третини ХХ ст. мають геральдичні мотиви: «галицький лев» з коронкою на голові та малий герб української держави – «Тризуб». Їх вишивали у жовтогарячому або жовтому колориті завжди на блакитному тлі у верхній частині виробу або вплітали в стрічку геометричного орнаменту. Так, наприклад, на рушнику з с. Ободівка Підволочиського р-ну Тризуб обплетено терновим вінком, а на рушнику з одного із сіл Зборівського р-ну Герб обрамлено вінком із калини, над яким зверху по обидві сторони вишито два ангели; всю композицію увінчано короною. В окремих випадках мотиви патріотичного змісту супроводжували текстами такого ж характеру: «Мій любий невинний краю, за що тебе Господь так тяжко карає...», «Боже Великий Єдиний, нам Україну спаси. Волі і світу промінням тієї осені» (мається на увазі осінь 1918 р.).

Висновки. Підсумовуючи, зазначимо, що абстрактна орнаментика народної вишивки Тернопільщини, яка утверджувалася протягом кількох тисячоліть, має глибокий генетичний зв'язок із символікою ранньоземлеробських культур та розвивалася у контексті дохристиянської та власне християнської світоглядної концепції. У процесі історичного розвитку етнографічних територій на Тернопільщині задекларувався репертуар конкретних орнаментальних мотивів, що засвідчує символічну, оберегово-обрядову роль орнаменту, відображає особливості художньо-естетичного осмислення майстринями оточуючого середовища. Наведений матеріал дає змогу стверджувати, що в кожному етнографічному регіоні віддавали перевагу певним орнаментальним мотивам, поряд із якими співіснували і цілком локальні варіанти, а також деякі, що були принесені тісними художніми контактами із сусідніми етнографічними територіями. Загалом, геометрична орнаментика народної вишивки Тер-

нопільщини розвивалась у загальноукраїнському контексті і тепер займає вагоме місце в народному мистецтві України.

Перспективи подальших розвідок. Багатство виявленого орнаментального багажу обумовлює перспективи окремого дослідження широкого спектру фізіоморфних мотивів, виявлених на виробках одягового та інтер'єрного призначення. Це сприятиме комплексному вивченню різних аспектів орнаменту народної вишивки Тернопільщини ХХ ст.

ЛІТЕРАТУРА

1. Амброз А. К. Раннеземледельческий культовый символ («ромб с крючками») / Амброз А. К. // Советская археология. – 1965. – № 3. – С. 70-74.
2. Артюх Л. Ф. Поділля / Артюх Л. Ф., Балушок В. Г., Болтарович З. Є. та ін. – Вінниця: НЦК «Доля», 1994. – 504 с.
3. Булгакова-Ситник Л. П. Подільська народна вишивка (етнологічний аспект) / Булгакова-Ситник Л. П. – Львів: Ін-т народознавства НАН України. – 2005. – 338 с.
4. Винничук В. Г. Орнамент у вишивці та ткацтві Волині / Винничук В. Г. – Луцьк: Надстир'я. – 2004. – 160 с.
5. Голан А. Миф и символ / А. Голан. – М.: Руссолит, 1994. – 359 с.
6. Захарчук-Чугай Р. В. Українська народна вишивка західних областей УРСР / Захарчук-Чугай Р. В. – К.: Наук. думка. – 1988. – 184 с.
7. Кара-Васильєва Т. В. Історія української вишивки / Кара-Васильєва Т. В. – К.: Мистецтво. – 2008. – 470 с. : іл.
8. Ніколаєва Т. О. Історія українського костюма / Ніколаєва Т. О. [іл. З. Васиної, Я. Міненко, Т. Ніколаєвої, О. Слінчак, М. Старовойт] – К.: Либідь, 1996. – 176 с.
9. Польові матеріали, зібрані в м. Ланівці Лановецького р-ну Тернопільської обл. // Архів автора. – Зошит №11. – 1 с.
10. Рыбаков Б. А. Язычество древних славян / Рыбаков Б. А. – М.: Наука, 1994. – 608 с.
11. Селівачов М. Р. Лексикон української орнаментики [текст]: (іконографія, номінація, стилістика, типологія) : навч. посібник для вузів / Селівачов М. Р. – К.: АНТ, 2005. – 400 с.
12. Чайковська Л. Народний одяг волинян другої половини ХІХ – початку ХХ століття / Л. Чайковська. – К.: ПП Р. К. Майстер-принт, друкарня «Huss», 2012. – 152 с.: іл.
13. Чумарна М. І. Вишивання долі. Символіка і техніки шитва. – Львів: Апіорі, 2009. – 88 с.: іл.

УДК 733(477.87)035

Сергій ЛАКАТОШ,

викладач,

Закарпатський художній інститут,

аспірант,

Львівська національна академія мистецтв,

м. Львів, Україна

ТЕХНОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ В ДИЗАЙНІ ЧАВУННОГО ЛИТВА НА ЗАКАРПАТТІ ХVІІІ-ХІХ ст.

Лакатош С. А. Технологічні особливості в дизайні чавунного литва на Закарпатті ХVІІІ-ХІХ ст. У статті наводиться дослідження технологічних особливостей дизайну чавунного литва, яке розвивалося впродовж ХVІІІ-ХІХ століття. Виявлені місця знаходження видобутку залізної руди на території Закарпаття та проведений технологічний аналіз виробництва, реставрування та відновлення декоративних чавунних виробів.

Ключові слова: Закарпаття, чавунне литво, модель, форма.

Лакатош С. А. Технологические особенности в дизайне чугунного литья на Закарпатье ХVІІІ-ХІХ вв. В статье приводится исследование технологических особенностей дизайна чугунного литья, которое развивалось в течение ХVІІІ-ХІХ вв. Обнаруженные места нахождения добычи железной руды на территории Закарпатья и проведен технологический анализ производства, реставрации и восстановления декоративных чугунных изделий.

Ключевые слова: Закарпатье, чугунное литье, модель, форма.

Lakatosh S. Technological features in the design of iron castings in Transcarpathia ХVІІІ-ХІХ centuries. This paper investigates the technological peculiarities of the design of iron casting that had been developing during ХVІІІ-ХІХ cen. The places of iron ore deposits within the territory of Transcarpathia have been revealed, and the technological analysis of production, restoration, and reconstruction of decorative cast iron products has been conducted.

Keywords: Transcarpathia, cast iron, model, form.

© Сергій Лакатош, 2015